

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ РЕЦЕПТИВНИХ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК СТУДЕНТІВ

Навчання української мови у вищій школі спрямоване передовсім на формування майбутнього фахівця, який є носієм мови, володіє мовними знаннями та високим рівнем сформованості вмінь і навичок у всіх видах мовленнєвої діяльності. Урахування комунікативно-діяльнісного підходу, за яким "засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної або модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативними вміннями і навичками [8, с. 71], дає підстави стверджувати, що нині пріоритет надається розвитку вмінь і навичок професійного спілкування, оскільки можна бути компетентним у лінгвістичному та мовному плані, проте не вміти вживати слова, граматичні конструкції в конкретній комунікативній ситуації чи професійній сфері спілкування.

Для методики формування комунікативних вмінь і навичок важливим є аналіз їх сутності з позицій психолінгвістики, що дає можливість розкрити їх творення та внутрішню структуру для забезпечення в подальшому ефективного процесу навчання.

Говорячи про комунікацію в освітній та професійній сферах, у першу чергу звертаємо увагу на розвиток вмінь і навичок сприйняття інформації під час слухання лекцій чи самостійного опрацювання літератури, тому *метою статті* є аналіз внутрішньої структури рецептивних видів мовленнєвої діяльності, до яких належать такі процеси сприйняття інформації, як слухання та читання.

Питання сутності, природи і структури комунікативних вмінь і навичок знайшло своє відображення в психолінгвістичних працях В. Григор'єва, М. Жинкіна, І. Зимньої, О. Леонтьєва, О. Казарцевої, М. Пентилок, С. Фоломкіної, В. Мерзлякова. Провідним засобом формування комунікативних вмінь і навичок майбутніх фахівців є мовленнєва діяльність, яку ми розглядатимемо як "сукупність психофізіологічних дій людини, спрямованих на сприймання і розуміння мовлення або породження його в усній та писемній формах" [5, с. 34]. Теорію мовленнєвої діяльності розробляли Л. Виготський, І. Гальперін, О. Гойхман, М. Жинкін, І. Зимня, О. Казарцева, О. Леонтьєв, А. Лурія, І. Синиця, О. Шахнарович, Л. Щерба та ін.

Досить цінною є думка О. Казарцевої, яка стверджує, що говорити про мовленнєву діяльність ми можемо лише за умови, коли розглядати її в межах комунікації, "оскільки ми говоримо не для того, щоб сказати, а з метою щось повідомити, вплинути на когось, виявити увагу та інше [5, с. 31]. Аналогічної думки дотримується Т. Донченко, яка зазначає, що показником мовленнєвого розвитку є комунікативність, тобто здатність спілкуватися, що "зумовлює активне використання засобів мови, вміння сприймати та відтворювати зміст чужого висловлювання і продукувати власне, тобто вміння осмислено сприймати й продукувати усні та письмові тексти" [3, с. 4]. Учені за спрямованістю на прийом і видачу інформації виділяють рецептивні (слухання й читання) та продуктивні (говоріння й письмо) види діяльності. Оскільки вміння й навички є обов'язковими компонентами всіх видів мовленнєвої діяльності, то відповідно до цього у студентів формуються чотири види професійно-комунікативних вмінь і навичок: слухати, або аудіювати (тобто сприймати й розуміти професійне мовлення в його звуковому вираженні), читати (тобто сприймати, розуміти й передавати вголос графічно передані професійні тексти), говорити й писати (тобто створювати тексти професійного спрямування в усній і писемній формах).

Процес розвитку комунікативних вмінь і навичок передбачає в першу чергу сприйняття й розуміння матеріалу, а процес продукування власних висловлювань відбувається вже після опрацювання цього матеріалу на практичних заняттях.

У методиці формування комунікативних вмінь і навичок майбутніх фахівців чільне місце посідає слухання як один із видів рецептивної діяльності. Особливість слуху людини виявляється не тільки в здатності сприймати і розрізняти звуки мови (фонемі) як фізичні подразники, а й як сигнали, що мають певний зміст. Тому Г. Берегова вказує: "Слухання як вид мовленнєвої діяльності відіграє важливу роль у формуванні професійного спілкування майбутніх фахівців, оскільки спирається на почуттєву сторону (слухове сприйняття мовлення, внутрішнє промовляння, зіставлення – пізнавання), а з іншого боку – на логічне розуміння сприйнятого" [1, с. 201]. У методиці навчання мови поряд із терміном "слухання" вживають термін "аудіювання", головне значення якого полягає в *розумінні* сприйнятого на слух мовлення.

Важливим етапом підготовки до аудіювання є вміння концентруватися, зосереджуватися під час слухання. За способом здійснення розрізняють зосереджене рефлексивне й рефлексивне слухання (аудіювання) [5, с. 287], які обидва важливі для майбутньої професійної діяльності. Нерефлексивне слухання полягає в умінні мовчати, коли говорить співрозмовник, лише мійкою чи жестама виражати своє розуміння чи нерозуміння. Рефлексивне слухання використовується як контроль за точністю сприйняття висловлювання, тому вчені вважають його зворотним зв'язком.

Під час навчання потрібно вдосконалити вміння ознайомчого, детального та критичного видів слухання [5, с. 49]. У професійній діяльності важливо вміти, не вдаючись до деталей, сприйняти тільки головну думку, тему повідомленого, окресливши для себе ключові моменти. Саме це забезпечує *ознайомче* слухання. *Детальне* слухання вимагає аналітичної роботи від студентів, уміння зосереджуватися на деталях, зокрема з'ясування значення мовних засобів для розкриття теми, складання плану повідомленого. *Критичне* ж слухання потребує від студентів уміння висловити власне ставлення щодо повідомленого; таке слухання забезпечує розвиток самостійності, творчості, відповідальності, які є компонентами сучасного конкурентоспроможного фахівця.

Не менш важливим рецептивним видом мовленнєвої діяльності студентів є читання, що полягає в "декодуванні графічних символів, тобто перекладі буквенного коду в мисльовий образ, який реалізується в зовнішньому або внутрішньому мовленні [8, с. 132]. Психофізіологічною основою читання є "операція зорового сприйняття тексту й розуміння інформації, що потрапляє до читача через зоровий канал" [5, с. 56]. Особливо актуальним читання є на сучасному етапі університетської освіти, де за вимогами кредитно-модульної системи більшість часу відведено на самостійне опрацювання навчального матеріалу. Крім того, уміння грамотно читати сприяє ефективному процесу вирішення професійних завдань, оскільки багато інформації потрібно здобувати самостійно за першоджерелами або за допомогою мережі Internet.

Залежно від мети, яку ставить перед собою студент, читаючи текст, учені виділяють ознайомлювальне, поглиблене, оплядове, пошукове, швидке читання [9, с. 174-189]. Під час *ознайомлювального* читання увага приділяється тільки основній інформації, відбувається загальне ознайомлення з текстом. Таке читання привчає сприймати цілісно весь текст, виділяти головні та другорядні факти. Для сприймання складного наукового тексту треба вміти використовувати *поглиблене* читання, де увага звертається на деталі, що аналізуються й оцінюються. Для розвитку вмінь працювати з чималою кількістю додаткової літератури використовують *читання-перегляд*, яке передбачає ознайомлення зі змістом, передмовою та заключною частиною. Не менш важливе значення у професійній діяльності фахівця відіграє *пошукове читання*, або *читання-сканування*, оскільки часто потрібно віднайти ту чи іншу конкретну інформацію – формулювання, прізвища, дати, терміни. Під час навчання в університеті опрацювання великих за обсягом текстів потребує вмінь *швидкого читання*, що вимагає не тільки високу швидкість читання, але й якісне засвоєння прочитаного. Усі окреслені види читання забезпечать якісне навчання, оскільки читання хоча й є самостійним видом діяльності, але його результат впливає на якість професійну підготовку майбутнього фахівця.

Для розкриття сутності процесів слухання (аудіювання) та читання потрібно звернутися до механізму їх розвитку. Учені наголошують на спільній структурі цих двох процесів, тому ми, спираючись на дослідження В. Григор'євої, І. Зимньої, В. Мерзлякова [2], розглянемо основні структурні рівні цих процесів.

Загальною потребою для цих процесів є пізнавальна, метою – одержання потрібної інформації, тому першим рівнем є *мотиваційно-спонукальний*. За енциклопедією освіти, мотивація – "складна система спонукань, що зумовлює спрямування активності особистості на отримання, перетворення і збереження нового досвіду (знань, вмінь, способів дій, уподобань)" [4, с. 528]. Відомо, що для студентського віку характерні два типи мотивів: мотив досягнення мети і пізнавальний мотив. Останній становить основу навчально-пізнавальної діяльності людини, відповідаючи самій природі мисленнєвої діяльності студентів. Одночасно суттєво посилюється мотив пошуку нових ділових контактів і співпраці з іншими людьми.

Учені наголошують, що мотивація, потреба у спілкуванні (прочитати текст чи прослухати повідомлення) може бути як природною (інтерес до змісту, можливість перекопатися у своїх успіхах), так і спеціально створеною різними завданнями, де матеріал цікавий, інформативний, відповідає віковим особливостям студентів, професійній орієнтації [2, с. 28]. Тому потрібно, щоб завдання, які пропонуються студентам для розв'язання, були наближені до умов їхньої майбутньої професійної діяльності – тільки так можна викликати в майбутніх фахівців усвідомлену внутрішню мотивацію до формування професійно-комунікативних вмінь і навичок. Наявність чіткої мотиваційної сфери свідчить про високий рівень розвитку внутрішніх інтелектуально-пізнавальних мотивів як стимулу до активного розвитку рецептивних професійно-комунікативних вмінь і навичок студентів.

Другий рівень – *орієнтовно-дослідний* (аналітико-синтетичний), в якому розрізняють чотири етапи: 1) смислове прогнозування (полягає в актуалізації семантичного поля відносно до загального смислу гіпотези); 2) вербальне зіставлення (полягає в розпізнаванні звукових (під час слухання) та графічних образів (під час читання) у результаті чого відбувається членування мовленнєвого потоку на синтагми); 3) встановлення смислових зв'язків між словами та смисловими частинами (полягає у вилучення смислу з почутого чи прочитаного, встановленні смислових зв'язків одночасно з актуалізацією вербальних засобів); 4) смислоформування (полягає в узагальненні всієї перцептивно-розумової роботи, в усвідомленні змісту повідомленого та перекладу на внутрішній код) [2, с. 28-29].

Третій рівень – *виконавчий* – представляє собою перетворення смислової частини в дієву, що є результатом осмислення задуму автора, тобто правильному розумінню. На цьому етапі відбувається аналіз самого процесу сприйняття інформації щодо його результативності. Як будь-яка мовленнєва діяльність читання й слухання спрямовані на отримання певного результату, а таким результатом є розуміння смислового змісту повідомленого.

Як бачимо з проаналізованої структури процесів слухання й читання, основна мета цих процесів не передача звукової чи графічної інформації, а її усвідомлення, розуміння. Саме тому важливим є *сприйняття* усного чи писемного мовлення – "психічний процес упізнання переданої інформації, порівняння її з наявними у свідомості знаками, подальша обробка й розуміння" [7, с. 575].

У психології розрізняють два рівні (види) сприйняття усного чи писемного мовлення: рівень значення (розуміння) та рівень смислу (інтерпретація) [9, с. 12]. На першому рівні встановлюються значення мовних одиниць у їх безпосередньому взаємозв'язку, на другому ж відбувається смислове сприйняття усного чи писемного тексту як цілісного мовленнєвого висловлювання. На думку С. Фоломкиної, якщо рівень значення можна визначити як процес вилучення фактичної інформації тексту – розуміння фактів, то рівень смислу передбачає подальше опрацювання отриманої інформації, тобто отримані факти включаються в розумову діяльність слухача або читача, спрямовану на їх оцінку, прийняття рішень [9, с. 12]. Можемо констатувати, що саме другий рівень є необхідним у будь-якій професійній діяльності, оскільки пов'язаний із вмінням бачити (розуміти) не лінійно, а об'ємно, цілісно, виділяючи в комунікативному акті як головне, так і другорядне, простежуючи способи реалізації комунікантом своїх цілей та мотивів, розуміючи підтекст.

Ураховуючи рівень сприйняття інформації, можемо виділити такі групи комунікативних умінь і навичок:

I група – уміння, пов'язані з розумінням мовного матеріалу, окремої мовної одиниці (передбачають знання лексики, розширення активного й пасивного словника);

II група – уміння, пов'язані з розумінням змісту сказаного чи прочитаного (передбачають уміння аналізувати, синтезувати матеріал, співвідносити окремі частини тексту за певною ознакою);

III група – уміння, пов'язані з осмисленням змісту сказаного чи прочитаного (передбачають уміння робити висновки, умовиводи; уміння оцінювати факти; інтерпретувати матеріал, тобто розуміти підтекст). Розвиткові цієї групи вмінь сприяє дія механізму антиципації, або вірогідного прогнозування, який у психології тлумачиться як здатність людини уявити результат дії до її здійснення, а в мисленні передбачити кінцевий результат розв'язання проблеми ще до того, як воно буде здійснене. З погляду комунікації відбувається зіставлення зовнішніх сигналів (слів, словосполучень, речень) з тими моделями, сталонами, які зберігаються в пам'яті студента. Таке зіставлення пов'язане з попереднім досвідом, почуттями, емоціями, відчуттями.

Таким чином, у процесі сприйняття йдуть від аналізу мовних форм до синтезу змісту. Це забезпечується чималою кількістю розумових операцій, пов'язаних із виділенням, розпізнаванням мовних елементів і формуванням в оперативній пам'яті відтворюваного положення; зберігання в довготривалій пам'яті набору чітких образів морфем, слів, словосполучень, достатніх для формування цієї форми спілкування; збереження в пам'яті сполучуваних сем – доказових стереотипів, що поновлюються під час читання чи слухання відповідною лексикою [6, с. 187]. Для забезпечення взаєморозуміння в майбутній професійній діяльності, студенти повинні навчитися сприймати мовлення іншого, що, за словами О. Казарцевої, передбачає розкриття значення й смислу тих мовних знаків, які йому передаються" [5, с. 36]. Тому саме смислове значення є одиницею, що лежить в основі розуміння професійного усного мовлення та писемного тексту.

Отже, обґрунтування проблеми формування комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців передбачає в першу чергу врахування психолінгвістичних аспектів творення й розвитку репродуктивних (слухання й читання) комунікативних умінь, що сприятиме в подальшому їх корекції та вдосконаленню.

Перспективою подальшої наукової діяльності з проблеми розвитку комунікативних умінь і навичок майбутніх фахівців є аналіз продуктивних видів мовленнєвої діяльності, оскільки одночасно з удосконаленням рецептивних умінь і навичок студентів відбувається активний розвиток продуктивних умінь і навичок, до яких належить творення власних усних (говоріння) та писемних (письмо) висловлювань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берегова Г.Д. Імітаційні методи формування умінь і навичок професійного спілкування студентів-аграріїв / Г.Д. Берегова // 36. наукових праць "Південний архів" (філологічні науки) – Херсон: ХДУ, 2001. – Вип. 1. – С. 200-204.
2. Взаимосвязанное обучение видам речевой деятельности / [В.П. Григорьева, И.А. Зимняя, В.А. Мерзлякова и др.] – М.: Русский язык, 1985. – 116 с.
3. Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична проблема / Тамара Донченко // Дивослово. – 2006. – №5. – С. 2-5.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Казарцева О.М. Культура речевого общения: теория и практика обучения: Учебное пособие для студентов. / О.М. Казарцева. – М.: Изд-во "Флинта", "Наука", 1999. – 496 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1986. – Т.1. – 1989. – 485 с.
7. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О.О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
8. Словник-довідник з української лінгводидактики: навчальний посібник / [Кол. авторів за ред. М. Пентилок]. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
9. Фоломкина С.К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе: учеб-метод. пособ. для вузов / С.К. Фоломкина. – М.: Высшая школа, 1987. – 207 с.

Подано до редакції 23.06.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається механізм творення рецептивних видів мовленнєвої діяльності (слухання – аудіювання – й читання), структуру яких подано в тісному взаємозв'язку. Ураховуючи рівні сприйняття інформації, автор подає основні рецептивні комунікативні вміння, якими повинні оволодіти студенти для якісного сприйняття й розуміння матеріалу під час лекцій та самостійного опрацювання навчальної літератури.

Ключові слова: комунікативні вміння й навички, мовленнєва діяльність, слухання, аудіювання, читання.

Т.А. Денищук

ПСИХОЛІНГВІСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ РАЗВИТИЯ РЕЦЕПТИВНЫХ КОМУНИКАТИВНЫХ УМЕНИЙ И НАВЫКОВ СТУДЕНТОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается механизм образования рецептивных видов речевой деятельности (слушание – аудирование – и чтение), структура которых подана в тесной взаимосвязи. Учитывая уровни восприятия информации, автор подает основные рецептивные коммуникативные умения, которыми должны овладеть студенты для качественного восприятия и понимания материала во время лекций и самостоятельной обработки учебной литературы.

Ключевые слова: коммуникативные умения и навыки, речевая деятельность, слушание, аудирование, чтение.

Т.А. Denyshchich

PSYCHOLOGICAL ASPECT OF DEVELOPING STUDENTS' RECEPTIVE COMMUNICATIVE ABILITIES AND SKILLS

SUMMARY

The article analyzes the mechanism of creating receptive types of speech activity (listening (auding) and reading) whose structure is investigated in close interconnection. Taking into consideration levels of perceiving information, the author presents main receptive communicative skills to be mastered by students for good perception and understanding of material during lectures and individual work with scientific literature.

Keywords: communicative skills and abilities, speech activity, listening, auding, reading.